

ד' אלוקיכם אמת

אבישלום נחשון

קריאת שמע עיקר מטרתה קבלת עול מלכות שמים ועול מצות [עייין משנה ברכות י"ג ע"א]. חכמי המדרש ראו בקריאתה גם סגולה לרפואת כל גופו של האדם. וז"ל המדרש הנעלם (זוהר חדש רות צ"ה. הובא בב"י סימן ס"א):
פתח ר' יהודה ואמר **רפאות תהי לשרך** (משלי ג, ח), התורה היא רפואה לגוף ולעצמות בעוה"ז ובעוה"ב דאמר ר' נהוראי אמר ר' נחמיה בק"ש רמ"ח תיבות כמנין אבריו של האדם והקורא ק"ש כתיקונה, כל אבר ואבר נוטל תיבה אחת ומתרפא בו ודא **רפאות תהי לשרך**.

אלא שאם באנו למנות את התיבות שבק"ש נמצא רק רמ"ח תיבות. להלן החשבון: "שמע" ו"ברוך שם..." **י"ב תיבות**. מ"ואהבת" עד "ובשעריך", **מ"ב תיבות**. מ"והיה עם שמע" עד "כימי השמים על הארץ", **קכ"ב תיבות**. ובפרשת ציצית, **ס"ט תיבות**, יחד רמ"ח תיבות. אם כן חסרות ג' תיבות כדי להגיע לרמ"ח תיבות שהן כנגד אבריו של האדם, כיצד משלימים זאת?
רבו המנהגים והדעות בעניין זה, נביא במאמרנו שתי מנהגים עיקריים שנתקבלו להלכה למעשה. **המנהג הראשון** שנהג בארצות אשכנז וצרפת¹ היה הוספת המילים **"א-ל מלך נאמן"** לפני אמירת ק"ש. וטעם הוספת מילים אלו דוקא, כי בסיום אמירת ברכת "הבוחר בעמו ישראל באהבה" אומרים "אמן" שהיא ראשי תיבות **"א-ל מלך נאמן"** (שבת קיט ע"ב). א"כ מילות אלו שייכות לסיום ברכת "הבוחר בעמו באהבה" ומסייעות להשלמת ג' תיבות של ק"ש.
היו מן הראשונים (רמ"ה הובא בטור סימן ס"א) שהתנגדו למנהג זה מכמה סיבות. ראשית אמירת **"א-ל מלך נאמן"** היא כדי להוסיף ג' תיבות לק"ש להגיע לרמ"ח תיבות. אלא שתוספת זו לא משה כתבה בתורה ולא יעקב אבינו אמרה,

1. עייין בב"י סימן ס"א שכתב בשם ספר האגור ז"ל "באשכנז ובצרפת נוהגים לומר **א-ל מלך נאמן**". היו קהילות באשכנז שנהגו לומר "אמן א-ל מלך נאמן" כי לדעתם חסרים ד תיבות בק"ש, שהם סוברים שאמירת "לעולם ועד" נחשב כתיבה אחת. ז"ל הב"ח: "וכך היה מנהג כל ישראל בילדותי על פי הסיפורים שבידינו מאבותינו וכו' **אמן א-ל מלך נאמן**". הב"י התנגד למנהג זה וכתב שאמירת "אמן" שייכת לברכת "הבוחר בעמו ישראל באהבה" ואין לה קשר להשלמת רמ"ח תיבות שבק"ש. ושכן כתבו האגור, המנהיג, מהר"י קולון ועוד.
עג

שאפילו אמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" לולא שאמרה יעקב² אבינו לא היינו מוסיפים אותו לק"ש א"כ ק"ו אמירת "א-ל מלך נאמן" כיצד נעזו לקום ולהוסיף מדעתינו. ועוד שאמירת "א-ל מלך נאמן" מהווה הפסק בין הברכה לק"ש. ועוד יש בה הזכרת שם השם לבטלה. לכן נראה לאותם ראשונים לבטל מנהג זה ובלבד להמנע ממחלוקת.

המנהג השני נתחדש³ בעקבות הקושי על המנהג הראשון כנ"ל, ולכן תיקנו השלמת ג' תיבות ע"י שחזור "ד' אלוקיכם אמת". מקור מנהג זה במדרש הנעלם (זוהר חדש רות צה) ובספר התיקונים (תיקון י). ז"ל ספר התיקונים: "ואיהי כלילא מד' פרשיין דקריאת שמע דאינון רמ"ח עם א-ל מלך נאמן. ובגין דלא עבדין הפסקה תקינו לאחזרא שליחא דציבורא ד' אלוקיכם אמת" ע"כ. המדרש הנעלם הטעים מנהג זה שהוא בעצם בא כהקבלה לתפילת העמידה וז"ל: "בתפילה תקנו שלושה ברכות ראשונות ושלושה ברכות אחרונות. בקריאת שמע שלש שמות בראשונה "ד' אלוקינו ד' אחד" שלושה שמות באחרונה "ד' אלוקיכם אמת" ע"כ. ביאור הדבר בתפילת העמידה המבנה הוא ג' ברכות ראשונות שבה, וג' ברכות אחרונות הודאה, ובאמצע שלוש עשרה ברכות אמצעיות של בקשה. כנגד ג' ברכות ראשונות של תפילת העמידה, תקנו בק"ש ג' שמות השם בתחילת ק"ש "שמע ישראל ד' אלוקינו ד' אחד". וכנגד ג' ברכות

2. עיין פסחים נו ע"א שבשעה שאמרו השבטים ליעקב "שמע ישראל ד' אלוקינו ד' אחד" כלומר אין בליבנו אלא אמונה בד' אחד. פתח יעקב אבינו ואמר "ברוך ד' כבוד מלכותו לעולם ועד".

3. עיין בב"י סימן ס"א שכתב בשם ספר התיקונים [תיקון י] "ובגין דלא עבדין הפסקה תקינו להחזרה שליחא דציבורא ד' אלוקיכם אמת" ע"כ יוצא אם כן שהמנהג הקדמון היה לומר א-ל מלך נאמן אלא כדי שלא יהיה הפסק בין ברכת ק"ש לק"ש בטלו את המנהג ותיקנו שיחזור שליח ציבור ד' אלוקיכם אמת. וכן כתב הב"ח אות ב ז"ל "ועכשיו נתבטל [אמירת א-ל מלך נאמן] ע"י ספר התיקונים והזוהר שכתוב שם שמשלימים במה שחזור הש"צ בקול רם ואומר ד' אלוקיכם אמת" ע"כ. וכן הטור שם ס"ג הזכיר רק את המנהג של אמירת "א-ל מלך נאמן" ולא הזכיר כלל מנהג אמירת "ד' אלוקיכם אמת" משמע שזה היה המנהג הראשון. אלא שקשה לי ממדרש הנעלם [זוהר חדש רות צה] שכתב שם שר' יהודה בריה דר' פנחס אמר שמנהג זה להשלים באמירת "ד' אלוקיכם אמת" מקורו בדברי ר' עקיבא שכן היה מנהג חסידים הראשונים. א"כ יוצא שזה היה מנהג מאוד קדמון אולי עוד לפני אמירת "א-ל מלך נאמן". ועוד קשה לי אם המקור הוא ר' עקיבא כיצד מנהג זה לא התפשט בקרב ישראל? וצ"ע.

אחרונות שבתפילת העמידה תקנו בסוף ג' שמות השם "ד' אלוקיכם אמת" (המדרש כנראה סובר ש"אמת" הוא משמותיו של השם). המנהג הזה של השלמת "ד' אלוקיכם אמת" הוא יתקבל להלכה ולמעשה אלא שהמנהג הראשון לא נדחה לגמרי כפי שיבואר להלן. **וזה לשון השו"ע סימן ס"א סעיף ג' :** "בקריאת שמע יש רמ"ה תיבות וכדי להשלים רמ"ח כנגד אבריו של האדם מסיים שליח ציבור "ד' אלוקיכם אמת" וחוזר ואומר בקול רם "ד' אלוקיכם אמת". **הגה :** ובזה כל אדם יוצא הואיל ושומעים מפיו של שליח ציבור שלש תיבות אלו" ע"כ. אלא שלכאורה לפי השו"ע יוצא רמ"ט תיבות. שהרי אומר בסיום ק"ש "ד' אלוקיכם אמת" וחוזר ש"צ ואומר בקול "ד' אלוקיכם אמת" שזה ביחד רמ"ט תיבות?

בעקבות קושיא זו כתב בעל עשרה מאמרות (הובא במ"ב ס"א סק"ח) שאין לנהוג כשו"ע אלא ש"צ לא יסיים בלחש "אמת" אלא מסיים את ק"ש באמירת "אני ד' אלוקיכם" ללא אמירת "אמת", ויאמר אח"כ בקול "ד' אלוקיכם אמת" אשר ביחד יצאו רמ"ח תיבות, כן הסכים הגר"א. המשנה ברורה (בשם הפמ"ג) כתב שהמנהג כשו"ע והחשוב הוא כך : ש"אמת" הראשונה שאומר בלחש היא ממנין רמ"ח תיבות והאמת השניה אינה מן המנין אלא שייכת לברכת "אמת ויציב" או "אמת ואמונה"⁴ (כ"כ מ"א סימן ס"א סק"א בשם הר"מ אלשקר. וכן הביא הבאר היטב בשם הרדב"ז ומהרא"ם).

4. בשו"ע המקוצר של הרב רצאבי שליט"א [סימן ט"ו ס"א] הביא את דברי השו"ע שאומרים פעמיים "אמת". אלא שהאמת הראשונה אומרים בלחש כולם כולל הש"צ, ואח"כ חוזר הש"צ ג' תיבות "ד' אלוקיכם אמת" להשלים רמ"ח תיבות. אלא שדברי הרב נראים כסותרים. כי מחד גיסא כתב "ויכוין כל אחד לשמוע ג' תיבות אלו מפי הש"צ כי באלו **הג' תיבות** נשלמו רמ"ח תיבות שבק"ש". משמע שהאמת הראשונה אינה מן המנין. ומאידך כתב "ומנהגינו שעושים הפסק קצת בתיבת "אלוקיכם" ומושך את **תיבת "אמת" עם "יציב" כאחת**, וכן "באמת ואמונה" ערבית". משמע שהאמת השניה אינה ממנין רמ"ח תיבות אלא קשורה היא לברכת אמת ויציב וכו' כמו שכתב המשנה ברורה. וצריך עיון בדבריו. ועוד קשה לי שיטה זו שאומרת שהאמת הראשונה מן המנין והשניה אינה מן המנין. כי פשוט לשון ספר התיקונים והמדרש נעלם משמע שיוצאים ידי חובה בג' תיבות שאומר השליח ציבור "ד' אלוקיכם אמת" וכן כתב הרמ"א מפורש "ובזה כל אדם יוצא הואיל ושומעין מפיו של שליח ציבור **שלוש תיבות אלו**". יוצא אי"כ שהאמת הראשונה אינה מן המנין אלא האמת השניה. וצ"ע. בס"ד מצאתי בשו"ת "מים רבים" חלק אור עה

הואיל והשלמת רמ"ח תיבות יש בה ענין סמלי ולא מהותי, כתב בספר "סדר היום" שמי שנמצא באמצע ק"ש והשליח ציבור כבר סיים ק"ש ואומר בקול "ד' אלוֹקִיכֶם אִמַת" כדי להשלים רמ"ח תיבות. **יעצור הקורא במקום בו הוא נמצא וישמע את הש"צ ויכוין להשלים רמ"ח תיבות**, ובזה יוצא ידי חובה ואינו נחשב כהפסק בק"ש או כקורא למפרע. והשלמה זו עדיפה ממה שישלים במה שיכוין בט"ו ווי"ן ש"באמת ויצ"ב" כפי שיבואר להלן (עיין פתחי תשובה סימן סא אות ב בשם סדר היום וכן הסכים בספר ש"צ בשם מטה יהודה. ושכ"כ המאמר מרדכי).

המתפלל ביחיד

נשאלת השאלה מה יעשה היחיד שאין יכול לשמוע מהשליח ציבור תיבות "ד' אלוֹקִיכֶם אִמַת" ולהשלים לרמ"ח תיבות?

המתפלל שחריט – כתב השו"ע [סימן ס"א ס"ג כתב על פי המדרש הנעלם הנ"ל] ז"ל: "יכוין בט"ו ווי"ן שבאמת ויצ"ב שעולים צ' והם כנגד ג' שמות ההוי"ה שכל שם עולה כ"ו וד' אותיותיו הם ל" הגה: ויש עוד טעם אחר בדבר דט"ו ווי"ן עולין צ' והקריאה נחשבת א' הרי צ"א כמנין השם בקריאתו ובכתיבתו, והוי כאילו אמר "ד' אדנ"י אמת". **ויש שכתבו** דכל הקורא ק"ש ביחיד יאמר "א-ל-מלך נאמן" וכו' **וכן נוהגים**. ונראה לי מ"מ כשקורא עם הציבור לא יאמר "א-ל-מלך נאמן" רק יאמר **אמן** אחר הש"צ כשמסיים הברכה **וכן נוהגים ונכון הוא**" ע"כ.

ביאור - לשו"ע מכוין שלוש פעמים שם הויה עם אותיותיו שעולים תשעים כמנין ט"ו ווי"ן. והשלוש שמות ישלימו לרמ"ח תיבות. לרמ"א מכוין שט"ו ווי"ן עולים תשעים עם הקריאה שנחשבת אחת ביחד תשעים ואחד שהם בגימטריה "אמן" שמשמעותו "אמת" וכן גימטריה שם "אדנות והויה", א"כ נחשב כאומר "ה' אדנ – י אמת" ג' תיבות להשלמת רמ"ח תיבות.

החיים שאלה א': שכתב בשם הרב ר' לוי בן חביב והרדב"ז שה"אמת" הראשונה שאומרים אינה מן המנין של רמ"ח תיבות ולכן יש לאומרה בלחש, כי היא נאמרת רק כדי לא להפסיק בין "ד' אלוֹקִיכֶם" ל"אמת" כפי שכתוב בירמיה י' "ד' אלקים אמת" כפי שמובא במסכת ברכות דף יד. ושם כתב הרב שו"ת "מים רבים" שזו הדרך הנכונה להשלמת רמ"ח תיבות ע"ש.

המתפלל ערבית - אם מתפלל יחיד. לרמ"א המנהג לומר "א-ל מלך נאמן". השאלה לשו"ע שתקנתו לכוין בט"ו ווי"ן ש"באמת ויציב" שחרית, מה יכוין בערבית?

המ"א סק"ג כתב שיכוין באות ואו של "ואמונה". וביאר המחצית השקל בשם השל"ה שיצייר את המילה "ואו" ויכוין שהאות הראשונה "ו" אם נחבר את כל האותיות הקודמות לה היינו א+ב+ג+ד+ה+ו יוצא כ"א כשם אה"ה. וכן יכוין באות "ו" האחרונה. והאלף האמצעית הרי היא נכתבת כך "א" שלפי צורת האותיות היא מורכבת משתי יודין והאות ואו שהיא הקו האלכסוני שיוצא יחד שם הוי"ה. הרי פעמיים שם אה"ה ופעם שם הוי"ה שלוש שמות להשלים רמ"ח תיבות.

בפתחי תשובה [סימן ס"א אות ב] כתב בשם הבר"י שהב"ח ופר"ח הסכימו לירושלמי שהמתפלל יחיד יכול בעצמו לחזור "ד' אלוקיכם אמת" והעיד מהרח"ו שכן נהג האר"י הקדוש. וכן יש מקור לדברים גם בדברי הראב"ד. שיטה זו נתפשה להלכה בקרב הספרדים והתימנים כדלקמן.

סיכום הלכתי לפי אחרוני דורינו

מנהג תימן - הקהל קוראים יחד קריאת שמע עד סופה, וכשמסיימים חותמים "אני ד' אלוקיכם אמת" ואמירת "אמת" תהיה בלחש. וחוזר השליח ציבור לומר בקול רם "ד' אלוקיכם אמת". להשלמת רמ"ח תיבות. אח"כ ממשיכים, בשחרית מ"ויציב" וערבית מ"ובאמונה" ולא יחזרו לומר "אמת" (שו"ע המקוצר ט"ו הי"א). ואם עדיין לא סיים ק"ש וכבר הש"צ אומר "ד' אלוקיכם אמת" יעצור במקום שנמצא יקשיב לאמירת השליח ציבור ובזה משלים רמ"ח תיבות (שו"ע המקוצר סימן י"א הערה מ"ט). **והמתפלל יחיד** יכול לחזור בעצמו "ד' אלוקיכם אמת" (שו"ע המקוצר י"א הי"ז).

מנהג ספרד - שאין הציבור קורא יחד ק"ש, אלא השליח ציבור לבדו בקול וכולם עמו בלחש. בסיום ק"ש באמירת השליח ציבור "ד' אלוקיכם" כל הציבור אומרים בקול "אמת" וחוזר השליח ציבור בקול "ד' אלוקיכם אמת" ומוציא בזה ידי חובת הציבור במנין רמ"ח תיבות. אלא שאם אין השליח ציבור בקי להוציא את הציבור יאמר כל יחיד ויחיד עם הש"צ בלחש "ד' אלוקיכם אמת". **וכן המתפלל יחיד** יאמר "ד' אלוקיכם אמת" ובכך משלים רמ"ח תיבות (ילקוט יוסף סימן ס"א הי"ז).

מנהג אשכנז - המתפלל בציבור שומע מהשליח ציבור "ד' אלוֹקִיכֶם אִמַת" ובכך משלים רמ"ח תיבות. ואם רוצה לומר בעצמו עם הש"צ רשאי. והמתפלל ביחיד יאמר לפני ק"ש "א-ל מלך נאמן" (רמ"א סימן ס"א ס"ג).

קריאת שמע על המיטה

יש עוד לעיין האם בקריאת שמע שעל המיטה יש להשלים רמ"ח תיבות וכיצד משלימם. שהרי הגמרא בברכות ד ע"ב מביאה בשם ר' יהושע בן לוי ז"ל: "א"ר יהושע בן לוי אע"פ שקרא אדם קריאת שמע בבית הכנסת מצוה לקרותו על מטתו, אמר ר' יוסי מאי קראה 'רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלע' אמר רב נחמן ואם ת"ח הוא אינו צריך, אמר אביי אף ת"ח מבעי למימר חד פסוקא דרחמי בידך אפקיד רוחי פדיתנה אותי ד' א-ל אמת" א"כ ק"ש היא מצוה לשמירה ואינה חובה שהרי ת"ח לא מחוייב לאומרה, השאלה מה דינה לענין השלמת רמ"ח תיבות. כדי לקצר בענין ניגש לדברי השו"ע.

השו"ע בסימן רלט סעיף א פסק כך: "קורא על מטתו פרשה ראשונה של שמע ומברך המפיל וכו' הגה: ויקרא קריאת שמע סמוך למטתו וכו'". דעת השו"ע מקורה במסכת ברכות דף ס ע"ב "הנכנס לישן על מטתו אומר משמע ישראל עד והיה עם שמוע". יוצא אם כן שלדעת השו"ע אין עניין להשלים רמ"ח תיבות בקריאת שמע שעל המיטה.

אלא שהמשנה ברורה סימן קטן א כתב כך: "ואם התפלל ערבית מבעוד יום ויכוין לצאת בהן מצות עשה של קריאת שמע, וגם המצוה של זכירת יציאת מצרים. וטוב לומר תמיד כל ק"ש שהיא רמ"ח תיבות [בצירוף א-ל מלך נאמן] לשמור רמ"ח אבריו". וכ"כ הבאר היטב אות א: שכן כתב האר"י הקדוש שיאמר את כל שלוש הפרשיות.

הילקוט יוסף סימן רלט סעיף ד כתב כך: "הקורא ק"ש על המיטה עדיף שיסיים "ד' אלוֹקִיכֶם אִמַת" כדי להשלים רמ"ח אברים, מאשר יקדים לומר "א-ל מלך נאמן" קודם ק"ש. ומנהגינו פשוט שאומרים ג' פרשיות של ק"ש גם בק"ש על המיטה ובפרט אם התפללו ערבית מבעוד יום"⁵.

בשו"ע המקוצר של הרב רצאבי סימן נ"ב הלכה ח כתוב כך: "אם לא קרא שלש פרשיות של ק"ש כשהיה לילה, אזי יאמר שלושתם בקרית שמע שעל המיטה

5. בהגהות על הילקוט יוסף כתב שהמקור לקרוא כל ג' הפרשיות הוא בבן איש חי (פרשת צו אות לח). ומה שכתב שיחזור "ד' אלוֹקִיכֶם אִמַת" הוא בשו"ת יחיה דעת ח"ג סימן ה.

אבל אם אמרן בלילה אינו צריך לומר בקרית שמע שעל המיטה כי אם פרשה ראשונה בלבד. ומכל מקום יש מצריכים למצוה מן המובחר לומר כל שלשת הפרשיות".

לסיכום

לספרדים – לכתחילה יאמר כל שלוש הפרשיות של קריאת שמע ובפרט אם התפלל ערבית מבעוד יום. ויחזור ג' תיבות "ד' אלקיכם אמת" כדי להשלים רמ"ח תיבות.

לאשכנזים – אם התפלל ערבית מבעוד יום יאמר לכתחילה כל ג' פרשיות בק"ש על המיטה, ויכוין לצאת בזה ידי חובת ק"ש מהתורה וזכרון יציאת מצרים. ואם התפלל ערבית אחרי צאת הכוכבים, מעיקר הדין מספיק לקרוא פרשה ראשונה של ק"ש, וטוב שיאמר כל הג' פרשיות וישלים רמ"ח תיבות ע"י אמירת "א-ל-מלך נאמן" לפני ק"ש.

לתימנים – אם התפלל ערבית מבעוד יום, יקרא על מטתו כל ג' פרשיות של ק"ש ויכוין לצאת בזה ידי חובת ק"ש מהתורה, וזכרון יציאת מצרים. ואם התפלל אחר צאת הכוכבים, יאמר על מטתו רק פרשה ראשונה, ולמצוה מן המובחר יאמר כל ג' פרשיות (נראה שכדי להשלים רמ"ח תיבות יחזור "ד' אלקיכם אמת" כדין המתפלל יחיד לעיל).

